

ACTES DEL XXè CONGRÉS D'HISTÒRIA DE LA MEDICINA CATALANA. Vic. Juny 2018

MEDICINA TRADICIONAL AL LLUÇANÈS. APUNTS ETNOBOTÀNICS D'UNA COMARCA DE LA CATALUNYA CENTRAL

BONET, M. Àngels¹; REIXACH, Roser²

¹Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona

²Patronat d'estudis Osonencs.

RESUM: El Lluçanès (Catalunya central) és un territori que ha mantingut viva la tradició d'usar remeis populars per a curar determinades malalties. Des de fa uns anys s'hi està duent a terme una recerca etnològica i etnobotànica que permet constatar la vigència d'aquests usos i a la vegada completar altres recerques fetes anteriorment. En aquest article expliquem els aspectes metodològics en què es basa aquesta investigació i alguns dels resultats obtinguts.

Paraules clau: medicina popular, etnobotànica, plantes medicinals, Lluçanès

INTRODUCCIÓ

Els elements de l'entorn més immediat han estat utilitzats des de temps immemorials per a satisfer les necessitats més bàsiques dels humans. La riquesa de coneixements tradicionals relacionats amb el medi natural és especialment remarcable en les societats rurals, on els estrets lligams entre l'home i la natura es posen de manifest en àmbits tan diversos com la medicina popular, la gastronomia, l'explotació agrícola i forestal, l'artesania, la literatura oral, les festes, les creences o la religiositat popular. Són sabers que s'han anat transmetent de generació en generació, bàsicament de forma oral, i que van ser ben útils per a molts dels nostres predecessors. L'anomenat progrés ha fet que, amb el pas dels anys, s'arraconessin bona part d'aquests coneixements per considerar-los antiquats o inapropiats. Seria el cas de molts remeis que s'elaboraven amb els recursos que ofereix la natura (reemis vegetals, animals i minerals), així com aquells que són immaterials, com ara accions, per exemple tocar o passar pel mig d'un arbre, anar a alguna ermita o santuari, aprofitar les qualitats especials que tenien determinades persones per curar, o el cas d'una oració o una cançó, que igualment substituïen els mètodes actualment designats com a científics.

Amb tot, des de fa ja alguns anys, certs sectors de la societat tornen a mostrar interès per conèixer aquesta saviesa popular, en un moment en què es qüestionen alguns mètodes de tractament de certes malalties i que en sorgeixen d'altres que semblen estar relacionades amb una determinada manera de viure. De fet, l'eficàcia d'una part dels remeis tradicionals s'ha pogut demostrar científicament.

A més, actualment hi ha una tendència a l'alça a usar substàncies naturals en molts dels preparats que posen a la venda els laboratoris farmacèutics, basant-se en l'aval que representa el fet que hagin estat emprats durant molts anys per la medicina tradicional.

LA RECERCA ETNOBOTÀNICA

L'Etnobotànica és la branca de la Botànica que s'ocupa d'estudiar els coneixements populars referits a les plantes en un territori concret. Es tracta d'una disciplina relativament recent que, a Catalunya, té un precursor en la figura del botànic Pius Font i Quer i la seva coneguda obra *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado* (Font 1961), on l'autor s'ocupa de ressenyar detalladament els usos de les espècies medicinals, de les quals consigna, a més, els noms en català, castellà, gallec i basc.

A finals de la dècada dels anys vuitanta del segle XX s'inicià a la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona una línia de recerca en etnobotànica catalana. Des d'aleshores s'han estudiat diferents territoris de les comarques de parla catalana. Podem citar, entre altres, els treballs duts a terme a la Cerdanya i comarques veïnes de la Catalunya Nord (Muntané 1991, 2002, 2005), el Pallars (Agelet 1999, 2008), la vall del riu Tenes i el Baix Vallès (Bonet, 1991, 1993; Bonet et al. 2008), el Montseny (Bonet 2001, Bonet i Vallès 2006), l'Alt Empordà (Parada 2008), la comarca del Ripollès (Rigat, 2005; Rigat, Garnatje i Vallès, 2006; Rigat et al., 2017) i l'illa de Mallorca (Carrió, 2013). Des d'altres centres de recerca s'han estudiat diferents zones del País Valencià (Mulet 1991, Pellicer 2000-2004) i de les Illes Balears (Torres 1999, Moll 2005). Actualment s'està estudiant des del mateix punt de vista la comarca de les Garrigues i la del Lluçanès (Bonet i Reixach, 2013 i el present escrit).

ÀMBIT DE L'ESTUDI

Presentem en aquest article els resultats preliminars de la recerca etnobotànica que estem duent a terme al Lluçanès, comarca natural de la Catalunya central situada al voltant dels 700 m d'altitud. El seu caràcter eminentment rural i el fet que no tingui a prop grans nuclis de població ni zones industrialitzades han fet que els coneixements tradicionals —actualment en regressió en totes les societats occidentals— s'hi hagin mantingut amb força. El Lluçanès, amb una extensió de 368,50 Km², és integrat per 13 municipis, la població global dels quals no arriba als 8.000 habitants. La vila de Prats de Lluçanès, considerada la capital de la comarca, en tenia 2.533 l'any 2017.

ANTECEDENTS DE LA RECERCA ETNOLÒGICA I ETNOBOTÀNICA AL LLUÇANÈS

A finals de l'any 2011 iniciàrem el treball de camp amb la intenció de recollir el saber tradicional relacionat amb l'ús de les plantes i altres elements de la natura, tant en el camp medicinal com en altres àmbits de la cultura popular al llarg del s. XX i fins a l'actualitat, una compilació de la memòria col·lectiva que és també una mostra patrimonial d'aquest territori.

Cal esmentar que abans de nosaltres ja hi ha hagut altres investigadors a la zona que s'han interessat per aquesta temàtica i que hem tingut en compte a l'hora de posar-nos a treballar. És el cas de la recerca duta a terme per Josep M. Vilarmau (1900-1947), folklorista de Santa Maria de Merlès, que va recollir un interessant corpus de cultura popular al Lluçanès, en àmbits ben diversos, fins a mitjans del s. XX, i del GRFO (Grup de Recerca Folklorica d'Osona), que va treballar-hi a la dècada dels anys vuitanta.

EL TREBALL DE RECERCA ETNOLÒGICA DE JOSEP M. VILARMAU

Josep M. Vilarmau dedicà gran part de la seva vida a la recerca sobre temes de cultura popular al Lluçanès, material que recopilà en diverses carpetes i que tenia la intenció d'editar en onze volums. El Xè d'aquests volums, que designà amb el nom de *Pistologia, creences i supersticions populars*, recollia tot tipus de creences i costums per a guarir malalties, fruit d'un treball que es va interrompre a causa de la seva mort prematura i que per aquest motiu és el que es considera més incomplet. Un dels informants que més esmenta és el saludador Pere Grau, nascut a Prats de Lluçanès el 1866, que Vilarmau presenta com "un arxiu ambulant de saber popular" i que ell anomenava *el curandero del Lluçanès*. Aquests saludadors, molt habituals als indrets rurals, eren persones a les quals s'atribuïen poders especials per a curar i que sovint es reconeixien perquè naixien amb algun signe al cos o en una data o circumstància familiar determinada. Pere Grau, que també feia previsions de futur, li va transferir nombroses dades, oracions i receptes, i li descrivia la manera de curar malalties a vegades sense aplicacions directes sobre el cos, fins i tot a distància. Així, podia curar, segons Vilarmau, amb intervenció purament física damunt del pacient, amb la corresponent cura de força; amb intervenció damunt del pacient, física i moral sense cura de força, i amb intervenció damunt del pacient purament moral.

Aquí tenim un exemple dels remeis explicats per Pere Grau a Vilarmau:

Oració per a curar esllomats:

Gloriós Sant Marc/benaventurat/de la font nasquéreu/ de la font sou nat/ d'aquella font tan pura/curau l'esllomadura/al qui en vós confia aviat/ i el nom de Déu sigui alabat.

Com a resultat de la seva recerca pel Lluçanès, Vilarmau recopilà remeis variats, alguns força curiosos com aquest per al mal de coll: "*Per Sant Blas, pel gener,*

advocat del mal de coll, la gent porta a l'església pans, panses, figues, nous i altres fruites, les beneeixen i durant l'any, quan tenen mal de coll en mengen i es cura." O per al mal de dents i queixal, "posar al clatell emplasta amb cinc cargols trinxats barrejats amb llevat de pastera."

LA RECERCA ETNOLÒGICA DEL GRUP DE RECERCA FOLKLÒRICA D'OSONA

Una altra etapa de la investigació sobre aquest tema se situa als anys 1982 i 1983, quan el GRFO va fer treball de camp al Lluçanès sobre folklore en general i va dedicar una bona part de la recerca als remeis usats a la zona. Tot aquest material es troba enregistrat en cintes magnetofòniques (cassets i DAT) i catalogat amb diferents entrades segons els temes tractats. D'aquest recull, molt específic, amb les dates, els llocs i els noms dels entrevistats, en podem extreure una minuciosa llista de malalties i remeis, El podem considerar un treball complementari, per les dates, al que havia iniciat Josep M. Vilarmau, amb el valor afegit que els membres d'aquest grup de recerca van poder entrevistar encara alguns dels mateixos informants. A part de la llista de remeis, hi trobem dades complementàries, com ara els moments més escaients per a collir determinades herbes o aplicar cures. Igualment, citen informants que els parlen del mal donat, mal de bruixa o mal d'ull, i recullen la importància, encara en aquells moments, de les oracions a l'hora de curar-se; per exemple, ressenyen algunes oracions per als espatllats i fins i tot una cançó per a curar el restrenyiment.

Entre els remeis més citats hi ha els que fan referència a la desaparició de les berrugues, dels quals en trobem una amplíssima mostra, amb la intervenció de diferents plantes i altres elements: lleterassa, herba berruguera, llet de fulla de figuera, suc d'albergínia, all fregat, suc de soca de roure, fulles de tomaquera, suc de cassanelles tendres, aigua del santuari de la Quar, aigua beneïda, fregar les berrugues amb cargols, rentar-les amb rosada de la nit de Sant Joan, colgar una fulla de roure a terra per a cada berruga, lligar-les amb un fil de seda o rentar-se les mans amb aigua en una església on no s'hagi estat mai.

Era habitual que a les cases de pagès es guardessin anotacions sobre remeis que anaven passant de generació en generació, i que algunes famílies encara conservaven quan aquest grup les va visitar. Per aquest motiu, en van recollir alguns on es detallen de manera exhaustiva tots els ingredients i la manera d'aplicar-los correctament i que són una bona mostra d'aquests receptaris. És el cas d'un recull escrit a mà i datat a finals del s. XIX a Santa Maria de Merlès on, entre altres, s'explica aquesta recepta:

"Nota de una explicasio per compondre una medicina per las lesiones de cap experimentada per la experiencia que es amassar un tret de polvora ab vinagre i cor de llevat ab unes poques de tirariñas de pastera i ferne dos de pegats ab un tret de dita polvora per cada pegat i posar-se'ls als pols de cada braç i anar seguint fins a 4 o 5 vegades mudant-los cada dia i res mes."

ALTRES TREBALLS DE RECERCA ETNOLÒGICA I ETNOBOTÀNICA

L'any 1985 una estudiant de l'escola de mestres de Vic va realitzar un treball de recerca sobre medicina popular a l'Alt Lluçanès. Aquest treball titulat *La medicina popular a l'alt Lluçanès* recull més de vuitanta remeis i ha estat publicat dins la col·lecció local de l'ajuntament de Sant Boi de Lluçanès (Ordeig, 2015).

Cal fer esment també del quadernet *Herbes i remeis casolans*, basat en entrevistes fetes a gent gran de la població i publicat l'any 1999 pel Grup d'Exposicions populars de la Torre d'Oristà. Es tracta d'un breu però interessant treball on es recull l'elaboració d'olis, xarops, ungüents, esperits i altres remeis.

Metodologia

El treball de camp ha estat dut a terme seguint la metodologia etnobotànica, és a dir fent entrevistes a persones del territori amb coneixements sobre el tema. Fins ara hem parlat amb 27 persones (19 dones i 8 homes), totes elles nascudes al Lluçanès entre els anys 1914 i 1947 (la majoria hi continuen vivint en l'actualitat). Les converses, d'una durada aproximada de dues hores cadascuna, han estat gravades i posteriorment transcrites, tot respectant el llenguatge i les expressions dels informants. Hem recollit documentació gràfica i videogràfica sobre els preparats medicinals elaborats i conservats pels informants i també mostres de les plantes esmentades, les quals hem identificat i conservat en forma de plec d'herbari.

Resultats

La informació recollida a través de les entrevistes fa referència, fonamentalment, a tres tipus de remeis, segons que siguin d'origen vegetal, animal i mineral.

1) **Remeis d'origen vegetal**: plantes i productes derivats. Les parts de planta més utilitzades són, en ordre decreixent, les flors o summitats florides, la part aèria sencera de la planta, la tija, l'arrel i l'escorça d'alguns arbres. Com a productes derivats destaquen l'oli d'oliva, l'alcohol, el vi i el vinagre de raïm, la pega (extreta de la resina de determinats pins) i l'oli de ginebre (que s'obté de la fusta del ginebre blanc o càdec).

2) **Remeis d'origen animal o humà**. Podem esmentar els següents: serp blanca (carn, greix, pell), greix de teixó, greix de gallina, sagí de porc, llana d'ovella, llangardaix, cigales, cargols i cargolines, saliva, orina.

3) **Remeis d'origen mineral**: argila, pedres, aigua, sal.

4) **Altres remeis**, per exemple, productes de farmàcia (aspirines, bicarbonat, aiguanaf, aigua del Carme, oli de ricí, pegats, etc.) i també oracions, creences i rituals considerats curatius per si mateixos o bé que es resen o s'apliquen acompanyant algun dels remeis precedents.

Pel que fa a les malalties o afeccions tractades podem distingir, segons la part del cos afectada, els següents grups de malalties:

- 1) *Sistema digestiu*: anorèxia, diarrea, restrenyiment, acidesa, gasos, hemorroides, mal de fetge, icterícia, “mal de ventre”.
- 2) *Sistema respiratori*: refredats, mal de coll, tos, bronquitis, pulmonia, asma.
- 3) *Infeccions/Infestacions*: febre, xarampió, galteres, angines, verola, cucs intestinals.
- 4) *Traumatismes*: cops, talls, ferides, cremades, punxades, ossos trencats.
- 5) *Sistema circulatori*: tensió arterial alta, “rebaixar la sang”, prevenir la “feridura”.
- 6) *Sistema genitourinari*: diürètics, pedres als ronyons, facilitar el part, abortius.
- 7) *Sistema nerviós*: nervis, ansietat, insomni.
- 8) *Pell / mucoses*: grans, furúncols, èczemes, picor, psoriasi, durícies, penellons, picades.
- 9) *Dolor / Inflamacions*: dolor muscular i articular, mal d'orella, mal de queixal, dentició infantil, ‘mussols’.
- 10) *Altres*: trencadura, espatlladura, “enaiguament”, defalliment, reforçants, càncer.

Remeis d'origen vegetal

Fins al moment present ens han estat citades 200 espècies vegetals, 126 de les quals usades amb finalitat medicinal. Entre les plantes més esmentades com a medicinals al Lluçanès destacarem les següents: el timó (*Thymus vulgaris*), molt apreciat per les seves propietats desinfectants i digestives; l'herba de Sant Joan (*Hypericum perforatum*), un bon antiinflamatori d'ús extern; l'herba blava (*Polygala calcarea*), que es fa servir com a antiinflamatori intestinal; l'herba prima (*Asperula cynanchica*), d'acció diürètica; la centaurea (*Centaureum erythraea*), molt emprada antigament per a donar als nens que no tenien gana; el donzell (*Artemisia absinthium*), per al tractament dels cucs intestinals; el saüc o saüquer (*Sambucus nigra*), amb nombroses aplicacions medicinals, com ara el tractament dels refredats, les inflamacions intestinals i el mal de cap; la malva (*Malva sylvestris*), bona també per als refredats i molt usada en veterinària com a antiinflamatori post-part, i el plantatge (*Plantago lanceolata*), que es pren en forma de tisana per a estovar la mucositat i per a calmar la tos i també s'empra, tòpicament, per a curar ferides i llagues de la boca.

Moltes vegades, les plantes medicinals no es prenen per separat sinó en barreja. També hi ha mesclades de plantes que es posen a macerar en oli d'oliva o bé en alcohol i s'apliquen externament en forma de fregues per a alleujar el dolor, contusions, torçades i altres inflamacions.

Volem destacar la **pervivència de dos remeis** que han tingut una gran importància en la història de la medicina i la veterinària populars de la zona: l'essència o esperit de flor de saüc i l'oli de ginebre. **L'essència de flor de saüc** s'elabora destil·lant de manera casolana la inflorescència de *Sambucus nigra* i té nombroses aplicacions medicinals, entre elles, el tractament de la febre i de les infeccions oculars.

L'oli de ginebre, obtingut per destil·lació seca de la fusta del ginebre blanc o càdec (*Juniperus oxycedrus*) era, juntament amb la pega negra, la trementina i l'oli d'abet, un dels productes tradicionalment adquirits a les trementinaires o *montanyeses*, tal com se les coneixia al Lluçanès. Es tracta d'una substància de color negre i olor penetrant, d'aspecte semblant al quitrà. Aquest era un remei emprat en medicina i en veterinària populars amb finalitats diverses: aplicat tòpicament per a curar dolors musculars, per al mal de coll, per a calmar el mal de queixal o com a preventiu del tifus, entre altres.

En veterinària es feia servir, per via interna, com a desinfectant —administrant-lo al bestiar juntament amb la sal— per tal de prevenir i combatre helmintiasis o per a purificar la sang dels animals. Per via externa s'havia utilitzat per a curar la ronya de les ovelles i també la glossopeda o febre aftosa, malaltia molt contagiosa que pot afectar ovelles, cabres, vaques i porcs. Tot i que l'ús d'aquest producte en l'actualitat ha desaparegut, queda constància de la seva utilització en el passat tant per la presència de restes dels llocs especialment habilitats per a la seva producció com perquè encara algunes persones grans recorden haver vist com es preparava i fins i tot ells mateixos, de joves, n'havien preparat.

Jaume Pons Serra (Merlès, 1935), i el seu nebot *Benet Pons Serra* (Prats de Lluçanès, 1948) de joves, havien elaborat **oli de ginebre**. Tots dos tingueren la iniciativa, l'any 2012, de recuperar l'elaboració tradicional d'aquest producte, per tal de donar-lo a conèixer i evitar que es perdi. En Benet ens explicà detalladament tot el procés: “Ho fèiem a l'hivern, en una roca que fes una mica de sotrac. Agafàvem un bidó petit de carburo i marcàvem el volt a la roca (hi fèiem una marca): posàvem el bidó a terra, picàvem i fèiem unes regates al terra, i aquí teníem un saltant. I aquí hi fèiem una canaleta perquè hi poguéssim posar un pot per poder parar l'oli de ginebre. Llavors agafàvem pedres i fèiem una paret aquí. A l'hivern anàvem arplegant soques de ginebre blanc que fossin mortes i les posàvem en una roca a assecar. Per fer l'oli de ginebre, les estellàvem i les anàvem ficant a dins del bidó, i el bidó de cap per avall a sobre d'aquesta regata. Agafàvem fang i ho rejuntàvem ben rejuntat.

Tot un dia anàvem fent foc d'alzina aquí sobre. Allò es posava a *fermentar* allà dins i feia com una condensació. I es posava a rajar oli cap aquí (com que teníem aquesta canal, havia de sortir cap aquí). A dins, com que era tot tapat i no podia cremar, feia com una condensació i sortia l'oli. El posaven en una ampolla, i allò era l'oli de ginebre. Aquest oli el fèiem bullir perquè sortís més bo, perquè sempre porta aigua, i així la treia. Si la soca és bona, amb una fornada en feies una ampolla de xampany. Anant a guardar les vaques si veies una soca que fos seca l'arrencaves amb el magall i la ficaves al sac. I allà en una roca ja en teníem sempre: unes que s'assecaven, unes per estellar. Ho fèiem molt amb el pare. A casa sempre n'hi havia.

Venien els pastors a comprar-ne: per a les ovelles, per a quan agafaven aquella pesta que en deien la glossopeda. I de vegades, a casa, algú que tingués mal de queixal se n'hi posava; com que no hi havia altres remeis... Però els feia caure. Quan es feien un pelat, els animals, els posaven oli de ginebre perquè

les mosques no se'ls hi possessin. La gent s'estranya que d'aquelles soques tan seques en surti aquest oli!”.

A continuació, expliquem amb més detall altres remeis vegetals ressenyats per alguns dels nostres informants.

Maria Vergés Orriols (1935-2015), nascuda al municipi d'Alpens, i el seu marit Jaume Pons han viscut des de l'any 1963 fins l'actualitat a Avinyó (Bages) però gran part dels seus coneixements sobre plantes i remeis són originaris del Lluçanès, on van passar la seva infantesa i joventut. Ens digué la Maria malauradament traspassada dos anys després de fer l'entrevista: “La història de les herbes no ens l'hem feta nosaltres. Els pares ens van passar el que sabem.” Ens parlaren de l'acció antihipertensiva de **l'aigua del corner** (*Amelanchier ovalis*), un arbust de la família de les rosàcies que es fa habitualment sobre sòls prims i pedregosos: “Feien una novena d'aigua de corner per a fer baixar la sang. No se'n pot abusar perquè aflaqueix molt. Del corner n'hi ha que en diuen *mallerenguera*. Per aquí n'hi ha molt; fa la flor blanca.”

M. Cinta Ambròs Sucarrats, (la Torre d'Oristà, 1940) resideix a Merlès des de fa cinquanta anys. Prepara **l'esperit d'arnica**, una loció molt bona per als cops i per al dolor i les inflamacions òssies i musculars. L'espècie utilitzada és *Inula helenioides*, que es fa als marges i floreix als mesos de juny i juliol: “No se'n troba gaire. En vaig anar a buscar i en vaig fer [la cull a prop de la riera de Merlès]. Només has de ficar la flor a l'ampolla i llavors l'omples d'esperit de vi o bé l'omples d'oli d'oliva. Per als cops, en fas fregues dos o tres cops al dia. Si ho tens encetat, no t'hi pots posar esperit de vi perquè et picarà molt. Per això es feia en esperit de vi i en oli, de les dues maneres. El meu fill, el petit, com que aquella canalla sempre donen *trucs*, l'altre dia em va dir: ‘Mare, n'hem de fer, que ja gairebé no en tinc’. Hi ha molta gent que encara hi té fe, en això.”

Ens explicà també la preparació de **l'oli d'atzavara**, d'acció igualment antiinflamatòria: “Te'n diré un, d'oli, que era per al dolor: l'oli d'atzavara. Si tenies dolor en un genoll o en un peu, fer oli d'atzavara i suc-car-te'n, i un drap calent al damunt, abans d'anar a dormir. El meu sogre tenia molt dolor, i li ho va dir un home, un pastor. En vam anar a buscar al Pilar de Sant Feliu, que n'hi ha, d'atzavares, perquè no en sabíem enlloc més. Aquella fulla és molt dura; es parteix i treus tota la pela de sobre, i *lo* de dins, tot allò llefiscós, fer-ho bullir amb oli d'oliva i posat en un pot, i quan és fred, untar-t'hi allà on tens el dolor. I embolicat amb un drap de llana calent, per a anar a dormir. El meu sogre ho feia. Ja farà vint-i-sis anys que és mort”.

La mateixa informant ens ressenyà un ús del **rosar de bosc o gavarrera** (*Rosa canina*), els fruits del qual s'empren per a curar els mals de la boca: “Els grans de gavarrera, que és la rosa de pastor (aquí en dèiem gavarrera, que fa aquelles *vergues* llargues). Quan la rosa ha caigut fa uns grans vermells: s'havien de fer bullir amb aigua i posar-hi mel. Era per als mals de boca. Jo sé que la sogra ho havia *dit*”.

Montserrat Tarradellas Rossell (Oristà, 1914- 2016) ens explicà com curaven el grip a casa seva: “Hi havia unes plantes que en deien consolves (*Sempervivum tectorum*), que es feien molt per les parets; feien com unes pinyetes, grasses. Quan s'estava engripat, agafàvem aquelles consolves, les picàvem ben picades al morter, i en una cassola d'aquestes que ara hi posen la crema —deien que havia de ser nova— i la feien fondre amb llard dolç; anar-ho remenant amb el llard, que no es cremés. I amb una gasa o un drap, ben estès, les posàvem, calentó però que no cremés, a l'esquena o allà on ens feia mal. Cada dia no calia: Si feia efecte ja plegaven, i si no feia efecte, continuaven”.

Per a les berrugues, a part d'anar a curar-se en diverses ermites, on rentar-les amb aigua, segons deien, les feia desaparèixer, una de les informants, *Maria Suriñach Pujol* (Sant Agustí de Lluçanès, 1929) ens va explicar la utilització del **senet** (*Daphne laureola*) per a aquesta finalitat. Ens ho relatava així: “Hi ha una herba que va molt bé per a les berrugues que se'n diu senet: ho puc dir perquè ho he fet. Encara me les mato ara. N'agafo una fulla o dues, ben doblades i l'enceto i anar fregant, anar fregant... Perquè se't mori ho has de fer cada dia i al cap d'uns quants dies ja s'asseca. Diuen que, per a fer cura-cura s'ha de fer amb la segona pela, però jo ho faig amb la fulla i també va bé. Aquesta que tinc aquí era grossa com un gra de blat de moro”.

Quant a problemes urinaris, *Concepció Collell Cortinas* (Sant Martí de Merlès, 1927), explicà la utilització de l'**herba prima** (*Asperula cynanchica*): “Per a fer orinar, bé n'hi ha prou, d'herbes: herba prima. Saps què és l'herba prima? És aquella herba que fa una floreta blanca petita. Es fa a la primavera en *puestos* de primalls de terra. Fer-ne aigua: en un tupinet n'hi tires una miqueta i llavors fer-la bullir una mica i ja te la pots beure, quan és freda. En aquesta aigua també s'hi poden tirar unes miques de cabell de blat de moro [estils i estigmes de *Zea mays*].”

Per als mals a la boca dels nadons, *Concepció Muns Masferrer* (la Torre d'Oristà, 1922), ens digué que era molt bo el **xarop de nap** (*Brassica napus*): “La canalla, quan tenien aquell mal a la boca que se'n diu *muguet* (mal blanc, en dèiem nosaltres, però els metges em sembla que en diuen *muguet*), els sucàvem la pipa en xarop de nap i els la posàvem a la boca. Preparació del xarop: Anàvem a collir naps “si és que n'hi havia, perquè no sempre n'hi ha, de naps. Pelàvem el nap i llescat ben prim, i una mica de nap i una mica de sucre, una mica de nap, una mica de sucre, i allò treia un suc i era com un xarop. Al cap d'un parell de dies, ja el podies gastar: els hi sucàvem la pipa i els la posaves aquí a la boca. Anava bé. El problema és que, de naps, no n'hi ha sempre.”

Alguns remeis d'origen animal

La **serp blanca** (*Rhinechis scalaris*) ha estat un dels animals més usats en medicina tradicional i en moltes de les entrevistes s'hi ha fet referència. Se n'empraven diferents parts (la carn, la pell, la llengua, el greix) amb finalitats diverses.

Per via interna, el caldo de serp podia ajudar a curar afeccions cutànies antigament difícils de resoldre. Així ens ho relatà una de les nostres informants: “Abans, de serps, a tot arreu n’hi havia. La serp blanca és bona per a moltes coses. Per a èczemes va bé el caldo de serp. El meu sagal gran en va tenir un, d’èczema, aquí a la cara. I el metge no l’hi havia pogut curar. Feia molt temps que hi treballàvem (dèiem que era *brilà*). El metge Grau no l’hi havia pogut curar. I ens van dir —el Ramon de Vilalta— això del caldo de serp. Havies de fer nou dies sí i nou dies no. Per a anar bé, l’hi havies de donar cada dia al matí en dejú, però com que era petit — devia tenir tres o quatre anys — no l’hi podíem fer prendre, perquè la serp la conserves amb sal... I com que li agradava molt la sèmola, la sogra l’hi feia amb sèmola. I cada dia! I potser passaven dies que no ho fèiem, i llavors hi tornàvem. L’havíem portat amb molts metges: el doctor Grau i també amb aquell que estava a Prats, el doctor Bassas, i no l’hi podien curar. Li canviaven el medicament només així per sobre, i cada cop que li canviaven el medicament, me li creixia. Li anava creixent; el tenia que ja li arribava a la vora de l’ull i cap a darrera l’orella. I li *vem* fer això del caldo de serp i se li va curar: tot amb un plegat va quedar que no se li va conèixer. I li va quedar curat.

Per altra part, el mateix caldo de serp era usat per al tractament de l’enaiguament infantil: “Si estaven *enaigats* menjaven poc i quedaven com tristos (deien que els faltava alguna cosa, que potser era una vitamina). I deien que els anava bé el caldo de serp: com si tiressis un tall a bullir a l’olla, un tros de carn de serp bullida allà amb la pasta, Si els el donaves amb una altra cosa barrejat no ho trobaven pas. Aquell temps... Hi havia canalla que era més de vida, altres no tant, altres que tenien més *gelos*”.

Respecte al greix de serp, *Palmira Solà Comellas* (Santa Eulàlia de Puig-oriol, 1933) ens digué el següent: —La serp, la matàvem, però ha de ser blanca, la verda, no. L’escorxes i agafes el greix (que en porten poquet, una tireta així, una misèria). Es fa fondre i és per a les punxades: si et punxes amb un arç t’hi poses ungüent de la serp, i embolicat, i ja va fent el seu fet.— També era habitual fer portar una llengua de serp, penjada al coll dins d’una bosseta de roba, als nens petits per tal de facilitar-los la dentició. Aquesta pràctica la informant encara l’aplicà al seu nét: —I de fet no, no li’n va fer mai, de mal, la boca. És molt medicinal, la serp.—

Altres greixos animals usats freqüentment eren el greix de gallina i el de teixó (*Meles meles*): “Quan estaves constipat o amb febre, o per a les angines, t’untaven el pit amb greix de gallina o de teixó. I un drap de llana calent al coll. Estaves tapada i aquella escalfor et destapava”. El greix de teixó també era bo per a quan les vaques es botien: “Els posaven greix de teixó aquí a sota el nas i a les genives, per a fer-les *desbotir*. Aquí, quan els caçadors mataven un teixó li treien la pell —que se les venien, les pells— i el greix el trèiem i el fèiem fondre, i el posaven en ampolles. Deien que també anava bé per al dolor. Hi tenien molta fe, en el greix de teixó.”

CONSIDERACIONS FINALS

A partir de les entrevistes realitzades podem constatar que encara hi ha força habitants del Lluçanès que han mantingut fins a l'actualitat una part dels remeis tradicionalment usats en medicina popular. Algunes d'aquestes pràctiques es mantenen també entre la gent jove, i aquest fet és indicatiu que continua viva la cadena de transmissió oral. Un traspàs de coneixements que se solia fer entre les dones, ja que eren elles les que tenien cura dels malalts, les que generalment recollien les plantes o altres elements medicinals, les que elaboraven els preparats corresponents i les que els aplicaven.

A més, la informació recopilada ens permet conèixer, en certa manera, quines eren les malalties que més patia la població d'aquest territori fins a mitjans del segle passat o, si més no, les que comptaven amb algun remei per a guarir-les. També es percep que la majoria de vegades els seus habitants no tenien a l'abast un metge titular, o només l'avisaven en casos greus. Aquest fet els obligava a espavilar-se pel seu compte i a servir-se dels remeis que havien heretat dels seus avantpassats.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Agelet, A. *Estudis d'etnobotànica farmacèutica al Pallars*. Tesi doctoral en Biologia, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1999.

Agelet, A. *Plantes medicinals del Pallars*. Olot: Impremta Aubert, 2008.

Bonet, M.À. *Estudis etnobotànics a la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Tesi de Llicenciatura. Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1991.

Bonet, M.À. *Etnobotànica de la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat & Ajuntament de Bellpuig. Barcelona. 1993.

Bonet, M.À. *Estudi etnobotànic del Montseny*. Tesi Doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 2001.

Bonet, M.À. & Vallès, J. *Plantes, remeis i cultura popular del Montseny. Etnobotànica d'una reserva de la biosfera*. Granollers i Figueres: Museu de Ciències Naturals de Granollers i Brau Edicions, 2006.

Bonet, M.À., Roldán, M., Camprubí, J. & Vallès, J. 2008. *Etnobotànica de Gallecs. Plantes i cultura popular al Baix Vallès*. Mollet del Vallès, Centre d'Estudis Molletans, 2008.

Bonet, M.À. & Reixach, R. Remeis tradicionals del Lluçanès: apunts etnobotànics d'una comarca de la Catalunya Central. *Ausa*. 2013, XXVI - 171: 120-133. <http://www.raco.cat/index.php/Ausa>

Carrió, M.E. *Contribució a l'etnobotànica de Mallorca. La biodiversitat vegetal i la seva gestió en una illa mediterrània*. Tesi Doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 2013.

Font i Quer, P. *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*. Barcelona: Labor, 1961 (12a ed., 1990).

Grup d'Exposicions Populars. *Herbes i remeis casolans*. La Torre d'Oristà: Grup d'Exposicions Populars, amb la col·laboració de l'Ajuntament d'Oristà, Caixa de Manlleu i Construccions Oristorre, 1999.

Mulet, L. *Aportaciones al conocimiento etnobotánico en la provincia de Castellón*. Tesi Doctoral. Universitat de València, 1990.

Mulet, L. *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló, 1991.

Muntané, J. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya*. Tesi Doctoral, Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona, 1991.

Muntané, J. *Tresor de la saviesa popular de les Herbes, Remeis i Creences de Cerdanya del temps antic*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, 1994 (2a. ed. ampliada 2002).

Muntané, J. *Etnobotànica, etnofarmàcia i tradicions populars de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent)*. Tesi doctoral. Facultat de Farmàcia (doctorat en Biologia), Universitat de Barcelona, 2005.

Ordeig, H. *La medicina popular a l'alt Lluçanès*. Ajuntament de Sant Boi de Lluçanès, 2015.

Rigat, M. *Estudi etnobotànic de l'Alta Vall del Ter*. Treball de màster. Facultat de Farmàcia. Universitat de Barcelona, 2005.

Rigat, M, Garnatje, T. & Vallès, J. *Plantes i gent. Estudi etnobotànic de l'Alta Vall del Ter*. Centre d'Estudis comarcals del Ripollès, 2006.

Rigat, M., Gras, A., Vallès, J. & Garnatje, T. Estudis etnobotànics a la comarca del Ripollès (Pirineu, Catalunya, península Ibèrica). *Collectanea Botanica* 2017, vol. 36.

Torres, M. *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Herbes, pastors, ses matances*. Eivissa: Editorial Mediterrània-Eivissa, 1999.

Vilarmau, J.M. *Folklore del Lluçanès*. Edició a cura del GRFO. Barcelona: Dinsic publicacions i Ajuntament de Prats de Lluçanès, 1997.

Figura 1, 2 i 3. Muntatge de 3 fotos sobre el procés d'elaboració de l'oli de ginebre)

Figura 4. Fotografia: Jaume i Benet Pons

Figura 5. Fotografia: Sra. M. Cinta Ambròs. Preparadora de l'esperit d'arnica

Figura 6. Fotografia: oli de ginebre, producte final

Figura 7. Fotografia consoules (*Sempervivum tectorum*)

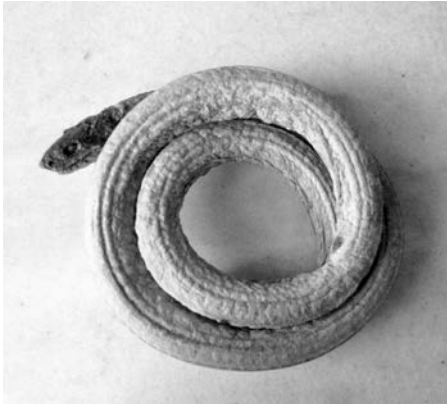

Figura 8 i 9. Fotos: serp blanca salada i dessecada i recipient amb greix de serp